

Johno Steinbecko romano *The Grapes of Wrath* vertimas sovietmečio Lietuvoje. „Rūstybės kekės“, o kieno rūstybė?

Daina Valentinavičienė

Vilniaus universitetas
Filologijos fakultetas
Literatūros, kultūros ir vertimo tyrimų institutas
Institute for Literary, Cultural and Translation Studies
Faculty of Philology
Vilnius University
daina.valentinaviciene@ff.vu.lt
<https://orcid.org/0000-0003-3102-0138>

Santrauka. Straipsnyje per sovietmečio cenzūros prizmę aptariamas Johno Steinbecko romano *The Grapes of Wrath* 1947 metų Karolio Vairo-Račkausko vertimas į lietuvių kalbą, daugiausia dėmesio skiriant romano pavadinimo vertimui. Atskleidžiami vertėjo pasirinkimai skirtinguose vertimo proceso etapuose. Remiantis užsienio literatūros kritikais, apžvelgiama, kaip Steinbeckas naudoja krikščioniškus simbolius ir įvaidžius romane ir kaip keičiasi romano interpretavimo galimybės modifikuojant pavadinimą vertime. Kadangi lietuviškasis vertimas buvo atliktas sovietmečiu, jis lyginamas ir su rusiškuoju to laikmečio vertimu, taip pat trumpai aptariami kūrinių pristatantys lietuvių ir rusų kritikų paratekstai.

Pagrindiniai žodžiai: John Steinbeck, „Rūstybės kekės“, vertimas į lietuvių kalbą, bibliniai simboliai ir aliuzijos, sovietinė cenzūra

Translation of John Steinbeck's *Grapes of Wrath* in Soviet Lithuania. Whose Wrath in the Title?

Abstract. This paper is part of a series of articles on the censorship of religious motives in Soviet-era Lithuanian translations. It deals with the 1947 Lithuanian translation of John Steinbeck's *The Grapes of Wrath* by Karolis Vairas-Račkauskas, in particular focussing on the translation of the novel's title. The study makes use of two translation manuscripts, revealing the translator's choices at different stages of translation. The title of the published translation diverged from the translator's final choice and replicated the precedent Russian translation. Based on foreign literary criticism, the paper overviews J. Steinbeck's use of Christian symbols and images in the novel and argues that the modification of the title in translation narrowed the meaning potential of the original, emphasizing the interpretation that suited Soviet ideology. The Soviet-era paratexts by Lithuanian and Russian critics are also discussed, attesting to the effort to shape the reception of the novel for Soviet readers in one particular direction.

Keywords: John Steinbeck, *The Grapes of Wrath*, translation into Lithuanian, biblical symbols and allusions, Soviet censorship

Įvadas

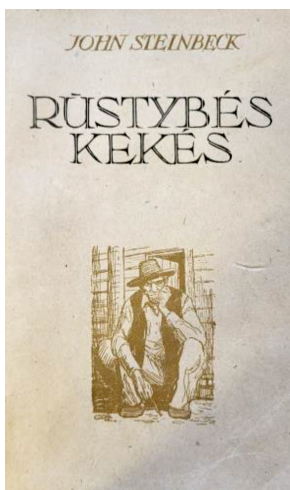
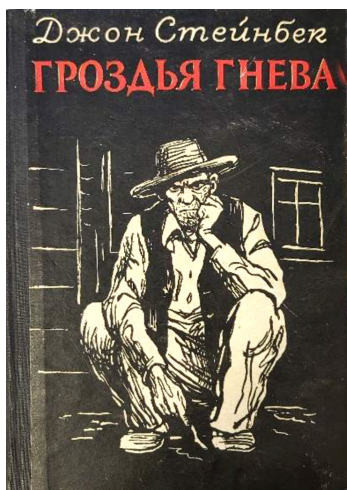
Tęsdama religinių motyvų cenzūravimo temą lietuviškuose sovietmečio grožinės literatūros vertimuose (Valentinavičienė 2024a, 2024b, 2024c), šiame straipsnyje aptarsiu Johno Steinbecko romano *Grapes of Wrath* pavadinimo vertimą. Kūrinį išvertė Karolis Vairas-Račkauskas (toliau Vairas), redagavo Vaclovas Šiugždinis, 1947 m. išleido Valstybinė grožinės literatūros leidykla. Nors pačioje knygoje nėra nurodyta, iš kokios kalbos ir iš kokio leidimo versta, Vairo 1946 m. vertimo rankraštyje ir mašinraštyje pirmame puslapyje yra įrašas, kad versta iš anglų kalbos; mašinraštyje nurodytas ir originalo leidimas (Viking Press, New York, 1939).

Romano pasirinkimas nebuvo atsitiktinis: Steinbecko dokumentinis realizmas ir dėmesys socialinėms problemoms, romano kontraversiškas sutikimas JAV (nuo deginimo akcijų iki uždraudimo) sovietams buvo labai patrauklus. Rusų literatūrologai šį kūrinį vadino kritinio realizmo šedevru ir priskyrė proletarinio romano žanrui (Izakov 1957: 5–8, Muliarčik 1987: 3–9). Jame vaizduojama Oklahomos fermerių šeimos tragedija Didžiosios ekonominės krizės laikotarpiu. Romane nemažai religinių motyvų: knygos veikėjai – Džodų šeima yra paprasti žmonės, Dievo vardas nuolat skamba veikėjų lūpose. Sulyginus visą originalą su vertimu, galima konstatuoti, kad dauguma religinių motyvų vertime yra išsaugomi, nes religija čia parodoma kaip negalinti išspręsti žmonių problemų.

Visgi ir šiame politiniu atžvilgiu sovietų ideologams priimtina romane buvo keli religinių motyvų pakeitimai, priskirtini manipuliacinei „korekcinei“ cenzūrai, kuri neįskreipia, neapverčia kūrinio aukštyn kojom, tačiau daromi keitimai nėra nereikšmingi: pirma, jie daro poveikį atskirų kūrinio aspektų suvokimui ir interpretacijai; antra, jie atspindi sąmoningą pastangą pajungti literatūrą antireliginei SSSR ideologijai (Valentinavičienė 2024a). Cenzūrą tyrėjai apibrėžia įvairiai – nuo Pierre'o Bourdieu įpročių, praktikų ir simbolinio kapitalo formuojamų nerašytų normų iki institucinės kontrolės totalitariniuose kontekstuose (Merkle 2010: 18). Šiuo atveju, kai svarstome ideologiškai inspiruotus teksto keitimus, tai yra cenzūra siaurąja prasme. Tačiau jie nagrinėjami atsižvelgiant į tiriamosios medžiagos laikotarpį ir konkrečią cenzūrinę situaciją, ir todėl atspindi ir cenzūrą platesne prasme: Maskvos - Vilniaus ašyje veikusią valstybinę ideologinių suvaržymų sistemą, vykdžiusią okupacinio režimo politiką ir paremtą prievartos aparato galia. Šias tris cenzūros tinklo atramas (Glavlitą, Komunistų partiją, KGB) mini daugelis Lietuvos cenzūros tyrėjų (Sėdaitytė 2017). Žinoma, sąveikos tinklo viduje tarp grupių ir žmonių (įskaitant vertėjus ir redaktorius) nebuvo vienareikšmės (Kmita 2015, Streikus 2018, Maskaliūnienė ir Tatolytė 2024a), savo vaidmenį čia vaidino ir cenzūra plačiausia Bourdieu prasme (Keršytė 2024).

Vairui verčiant šį romaną, jau egzistavo 1940 m. Natalijos Volžinos vertimas į rusų kalbą, išverstas praėjus metams po romano pasirodymo anglų kalba 1939-aisiais. Toks

spėrus išvertimas rodo, koks laukiamas šis kūrinys buvo sovietams, kurie mokėjo „įdarbinti“ Vakarų rašytojus ar atskirus kūrinius saviems tikslams (Valentinavičienė 2024b). Tais laikais buvo įprasta lietuviškus vertimus sutikrinti su esamais rusiškais, tad tikėtina, kad vertėjas šį vertimą matė. Beje, 1947 m. vertimas išleistas su tomis pačiomis Levo Brodaty iliustracijomis kaip ir 1940 m. vertimas į rusų kalbą, socialistinio realizmo metodu vaizdžiai perteikiančiomis, kokie nelaimingi darbo žmonės kapitalistiniame pasaulyje (plg. Steinbek 1940 ir Steinbeck 1947).

1 pav. Steinbecko romano iliustracijos rusiškajame ir tos pačios panaudotos lietuviškajame vertime.

Krikščioniški simboliai Steinbecko originale

1966 m. mokslo studijoje, skirtoje šio romano realizmo ypatumams, Elena Kuosaitė rašė, kad kai kurie amerikiečių kritikai „netgi bando primesti Steinbeckui mistiką ir krikščioniškąjį simbolizmą“ (Kuosaitė 1966: 228). Šiuo teiginiu implikuojama, kad

krikščioniškas simbolizmas yra ne romano teksto bruožas, o prasimanymas. Daugelis kritikų (Lisca 1957, Slade 1968, Rumbold 1987 ir kiti) ir net bendro pobūdžio informaciniai leidiniai kaip enciklopedija *Britannica* ar *Wikipedia* pažymi, kad realistinis Steinbecko romano pasakojimas yra prisotintas krikščioniškų simbolių ir įvaizdžių. Jie pasakojimui suteikia papildomų reikšmių ir įgalina paralelines interpretacijas. Steinbeckas nuolat žaidžia šiais skirtingais pasakojimo lygmenimis, kartais jie harmoningai susilieja, kartais disonansiškai kertasi, kurdami dviprasmybes ir dualizmą (Griffith 1972: 199). Romaną nagrinėjantys literatūros kritikai iš tiesų ginčijasi dėl to, kaip tą krikščionišką simbolizmą interpretuoti: ar romanas yra iš esmės krikščioniškos dvasios kūrinys; ar Steinbeckas Bibliją naudoja tik kaip kultūrinį tekstą, kurio įvaizdžiai ir siužetai jam tėra meninė priemonė per „sužmogintą, išmitintą, nukrikščionintą Kristaus paveikslą“ perteikti visai kitą žinią, t. y. kad krikščionybė nėra išganymas nuo kapitalistinės priespaudos (Han 2003 : 25, 34).

Gilmor (2001) rašo, kad religingoje šeimoje su Biblija užaugęs Steinbeckas nuo paauglystės pradėjo kvestionuoti institucinę religiją ir organizuoto religingumo formas, vėliau jo pažiūras stipriai įtakojęs amerikiečių transcendentalizmas. Nors savęs rašytojas nevadino religingu žmogumi, skaitantys jo kūrinius juose ras daug „Dievo ir krikščioniško mokymo, jei sugebės skaityti ne šabloniškai“ (Gilmor 2001: 192). Steinbecko santykis su Dievu, pasak autoriaus, geriausiai atsiskleidžia per tris jo kūrinių langus: atviras biblines aliuzijas, biblines temas ir veikėjus.

Schockley (1956 : 87–90) teigia, kad jau romano pavadinimas *The Grapes of Wrath* („rūstybės vynuogės“ – biblinė aliuzija į Dievo rūstybę Paskutinio teismo dieną) tarsi įžemina kūrinių krikščionybės pasaulyje ir kreipia skaitytoją jame ieškoti ir šiuolaikinės krikščioniškos prasmės. Personażas Džimas Keisis (angl. *Jim Casy*) yra Steinbecko šiuolaikinis Jėzus Kristus (*Jesus Christ*): ir sutapimų čia daugiau nei vien vardų inicialai. Keisis išeina į dykumą, atmeta senąją tradicinę religiją ir atranda naująją, be nuodėmės ir kaltės, atsiribojusią nuo katalikybės ir puritonizmo. Keisio naujoji evangelija remiasi dogma, kad „Dievas yra meilė“, t. y. meilė žmonėms ir pasiaukojimas dėl jų; pagal ją, viskas, kas gyva, yra šventa. Schockley'is Keisį lygina su XX a. krikščionių teologu Albertu Schweitzeriu, taip pat pažymi, kad Keisio tikėjimas tiksliai atliepia unitarizmą, Ralpho Waldo Emersono ir Walto Whitmano transcendentinį panteizmą. Pagrindinis romano veikėjas Tomas tampa Keisio mokiniu ir perima mokytojo naująją evangeliją, arba krikščioniškąjį socializmą.

Pasak Crocketto (1962: 194), Dievo rūstybė romane prilyginama besikaupiančiam Oklahomos fermerių pykčiui prieš Kalifornijos valdžios atstovus, bankus, kitus žemės ir turto valdytojus. Kita vertus, „vynuogės“ ir Biblijoje, ir romane turi ir kitų reikšmių: tai gausa, atsinaujinimas, pažadas. Išvaryti iš namų Džodai, kaip izraelitai iš Egipto bėgantys į Kanaaną, nuo skurdo kraustosi į Pažadėtąją žemę – vynuogių žemę Kalifor-

niją. Ši biblinė romano pavadinimo frazė yra raktas į aliuzijų kuriamą interpretacinį lygmenį.

Lončar Vujnovič ir Andrejevič (2012: 328) teigia, kad biblinis įvaizdžio simbolizmas pavadinime leidžia susieti Dievo rūstybę su nuskriaustųjų rūstybe, darbininkai tampa „Dievo rūstybės ir atpildo agentais“. Jei biblinių aliuzijų (kurių romane yra ir daugiau) schema skaitytojo galvoje aktyvuotųsi, romano personažai Keisis ir Tomas įgautų panašumo su Kristumi, Pauliumi ar Moze (taip skirtingai interpretuoja Cannon 1962, Crockett 1962, McCoppin 2013 ir kt.), ir krikščionybės paveikslas romane keistųsi. Ji taptų tokia, kaip ją apibūdina Carpenteris (1941: 89): „ne nukreipta į anapusybę ir pasyvi, bet atsigręžusi į šį pasaulį ir aktyvi“.

Pavadinimo vertimas

Į pasaulio kalbas romano pavadinimas buvo verčiamas dvejopai: arba pažodiškai išlaikant biblinę aliuziją (pvz., į prancūzų k. *Les Raisins de la colère* (1940); į ispanų k. *Las uvas de la ira*, (1940); arba modifikuojant ir praleidžiant biblinę aliuziją (pvz., į italų k. *Furore* („Įniršis“, 1947); į bulgarų k. *Гневът на мравките* („Skruzdėlių rūstybė“, 1941).¹ Kiekvienu atveju, tikėtina, modifikaciją lėmė konkretūs ekstralingvistiniai veiksniai.

Į lietuvių kalbą originalo pavadinimas *The Grapes of Wrath* išverstas kaip „Rūstybės kekės“, jame neliko žodžio „vynuogės“. Pažvelkime į su romano pavadinimu intertekstualiai susijusią Biblijos citatą. Vienas angelas sako kitam:

Paleisk savo aštrų pjautuvą ir surink žemės vynuogyno kekes, nes jo vynuogės jau prisirpusios. Angelas paleido savo aštrų pjautuvą į žemę, nuuogavo žemės vynuogyną ir įmetė į didį Dievo rūstybės spaustuvą. (NT 1936 : 741)²

Toliau kalbant apie pasaulį ištiksinčias nelaimes, rašoma: „Dievas atsiminė didžiąją Babelę, kad jai duotų savo pikčiausios rūstybės vynu taurę“ (NT 1936: 744). Žodis „kekės“ šiame epizode yra, tačiau jo reikšmė realizuojama, tik esant būtinam kontekstui: jei žinome, kieno tai kekės, – kad tai „vynuogyno, vynuogių kekės“. Frazė vertime „rūstybės kekės“ akcentuoja rūstybės stiprumą, bet būtent žodis „vynuogės“ yra tiesioginė sąsaja su Biblija, ir ji susilpnėja ši žodį pakeitus. Skaitytojas kreipiamas link vienos interpretacijos, kurią siūlo realistinis pasakojimas – tai besitvenkiantis nuskriaustųjų pyktis.

Vertėjas Vairas suprato, kuris žodis – „vynuogės“ ar „kekės“ – Biblijoje ir romano originalo yra svarbesnis, ir svarstė, kurį pasirinkti verčiant romano pavadinimą. Tai matyti jo

¹ Duomenys iš Johno Steinbecko bibliografinio katalogo (Goldstone 1974); ir iš Balkanų regiono šalių bibliografinės bazės: <https://plus-legacy.cobiss.net/cobiss/bg/en/bib/1059730404#full>.

² NT: *Naujasis mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus Testamentas*. Vertė Juozapas Skvireckas. Kaunas, 1936.

vertimo rankraštyje (1946), kur vienas po kitu įrašyti du pavadinimai: „Rūstybės kekės“ ir „Rūstybės vynuogės“. Tais pačiais metais surinktame mašinraštyje, t. y. galutiniame vertimo variante, kuriame jau integruoti visi rankraščio taisymai prieš vertimui keliaujant į spaustuvę, matome vertėjo apsisprendimą: paliktas pavadinimas „Rūstybės vynuogės“. Tačiau 1947 m. publikuotame vertime, kaip žinome, vėl atsirado „Rūstybės kekės“. Šiuo atveju nesvarbu, ar vertėjas pats pakeitė pavadinimą, ar tą pakeitimą paskatino 1946 m. kelionė į Maskvą, kur jis tarnybiniais reikalais lankėsi kaip Centrinės valstybinės bibliotekos direktorius³, ar tuo pasirūpino cenzoriai Lietuvoje, suveikus rusiško vertimo „*Grozđja gneva*“ magijai. Vertimų cenzūros mechanizmas, kaip rašo Maskaliūnienė ir Tatolytė (2024b: 461–462), buvo išsklaidytas tarp sovietinės imperijos centro ir Lietuvos, tarp skirtingų vertimo grandinės veikėjų, todėl sunkiai atsekamas. Čia svarbus tik faktas, kad lietuviškojo vertimo pavadinimas sinchronizuojamas su rusišku pavadinimu.

Galima kelti klausimą, ar frazė *grozđja gneva* rusų kalboje egzistavo kaip biblinis frazeologizmas dar iki Steinbecko romano vertimo, tuomet rusų vertėjos pasirinkimas būtų iš dalies suprantamas – ji savina tekstą versdama skaitytojui įprasta fraze (laimei, toks variantas parankesnis ir politiškai). Tačiau rusų kalbos nacionaliniame tekстыne⁴, kurio imtis siekia X amžiaus tekstus, ši frazė pirmą kartą fiksuojama 1940 m., tai yra metais, kada pasirodė Steinbecko romano vertimas. Ir atrodo, kad būtent vertimas sukūrė bendresnės perkeltinės reikšmės frazeologizmą, kuris nuo tada rusų kalbos žodynuose apibrėžiamas kaip „augantis pyktis, galintis prasiveržti prieš tuos, kurie jį sukėlė“.⁵ Intencija užmaskuoti biblinę aliuziją pavadinimo vertime generalizuojant jo reikšmę ir akcentuojant vieną interpretaciją matoma ir rusų kritiko P. Balašovo recenzijos antraštėje žurnale *Novy Mir* (Balašov 1940: 200) „Liaudies rūstybės dainius“ (*Pevets narodnovo gneva*), apie kokius nors biblinius įvaizdžius straipsnyje nekalbama. Rusišką vertimą lydinčiame I. Anisimovo straipsnyje teigiama, kad „romanas veda skaitytoją prie minties, kad tik revoliucija, bręstanti milijonų bedalių sąmonėje, šį pasityčiojimą iš žmogaus, šį šaltakraujišką ir organizuotą, lėtą žmonių naikinimą pašalins“. Kritikuojama romano pabaiga (kuri nedera su siūloma sovietine interpretacija) ir giriamas „nuostabus romano pavadinimas, kviečiantis kovoti, sukilti prieš žmogui priešišką santvarką.“ (Anisimov 1940: 502–503).

Elena Kuosaitė (1966: 237) rašė, kad svarbus simbolis ir leitmotyvas romane – „vynuogių kekės“ („gėrybės, perteklius“), kurios virsta „rūstybės kekėmis“ – „liaudies ne-

³ LNMMB Karolio Vairo-Račkausko rankraščių fondas F60-12 p.1.

⁴ <https://ruscorpora.ru/results?search=Cl4qLQoICAAQChgyIAoQBSAAKNLq8YncnNAMQAVKB2NyZWF0ZWRqBDauOTV4AJgBATICCAE6AQVCJgokCiIKA3JlcrRbChnQs9GA0L7Qt9C00YzRjyDQs9C90LXQstCwMAE=>

⁵ *Enciklopedičeskij slovar' krylatych slov i vyraženij.* —Moskva: «Lokid-Press». Vadim Serov. 2003. Už naudingas nuorodas ir paaiškinimus dėkoju vertėjai Irenai Miškinienei ir doc. dr. Jelenai Konicakajai.

pasitenkinimu ir protesto augimu“. Išnašoje autorė priduria, kad negalima pritarti Peteriui Liscai, teigiančiam, kad „romano pavadinimas, kuris siejasi su biblija, svarbiausia simbolizuojas apreiškimą“, taip pat kai kuriems kritikams, bandantiems „suvesti romano problematiką į moralinę plotmę“. Toliau apibūdindama Steinbecko stilių Kuosaitė mini, kad šiam romanui įtakos turėjo „įvairūs autoriai ir kūriniai – pradedant biblija ir baigiant Dos Pasoso kino žurnalo technika“ (Kuosaitė 1966: 238), tačiau kur ir kaip Biblijos įtaka pasireiškia, nėra sukonkretinama. Svarstau, ar Kuosaitė, taip išprausdama į tekstą tą biblinį dėmenį, čia neduoda užuominos Ezopos kalbos jau pramokusiam skaitytojui – „supraskite atvirksčiai“?

Lisca'os paminėjimas čia įdomus, nes būtent šis kritikas nagrinėja, kaip Steinbeckas pasitelkia biblinę naratyvo struktūrą skirtingų temų plėtojimui, kaip pavadinimas susisieja su pabaiga. Paskutinis Rozašarnos veiksmas, kai ji juodžiausią savo valandą, praradusi kūdikį, parodo gailestingumą, duodama savo krūtį iš bado mirštančiam nepažįstamam vyrui, Lisca (1958: 170–177) vadina „stebuklu“. Turint galvoje Rozašarnos vardo simboliką – *Rose of Sharon*, lietuviškai Šalamo mergelė, iš Senojo Testamento „Giesmių giesmės“ („tebūna tavo krūtys kaip vynuogių kekės“⁶), tokią pabaigą, kai Dievo ir žmonių rūstybė virsta pasiaukojimu ir pagalba kitam, būtų nesunku interpretuoti krikščioniškai. Kur kas sunkiau įsivaizduoti, kad pabaiga leidžia skaitytojui pajusti „visuose šalies [JAV] kampeliuose augančias revoliucines jėgas“, kaip rašo Anisimovas (1940: 502).

Originalo pavadinimas ir Steinbecko intencija

Pasak McPhersono (2000: 32–33), Steinbeckui iš tiesų rūpėjo socialinis ir ekonominis teisingumas, tačiau jis nenorėjo būti tapatinamas su žmogumi, kuris siekia Amerikoje įžiebtį rusiško tipo revoliuciją, tad pavadinimui rašytojas tikslingai pasirinko frazę su amerikietišku ir bibliniu įvaizdžiu tikėdamasis tokią neteisingą kritiką savo atžvilgiu užkardyti.

Steinbecko biografas ir literatūros kritikas Parini (1995: 219) teigia: kad nors Steinbecką, kaip ir daugelį 3-ojo ir 4-ojo dešimtmečio JAV intelektualų, traukė komunizmo filosofijos idealizmas, jis niekada nebuvo komunistas. Buvo demokratas, tikėjo F. D. Rooseveltu ir jo gerovės valstybe, jo *New Deal* programa, kaip galinčia pasirūpinti žmogumi. Prieš pasirodant knygai ir sklindant gandams, kad Steinbeckas yra pavojingas komunistas ir raudonųjų simpatikas, rašytojas pareikalavo, kad knygos gale būtų išspausdintas visas aboliucionistės Julia'os Ward Howe patriotinės JAV pilietinio karo dainos *The Battle of the Republic* („Mūšis dėl respublikos“) tekstas. Už vergijos panaiki-

⁶ Giesmių Giesmė (7:9). Vertė Antanas Rubšys ir Česlovas Kavaliauskas, LBD ekumeninis leidimas, 1999 m.

nimą kovojančių šiaurinių valstijų himne skamba tie patys žodžiai „rūstybės vynuogės“, o autorę įkvėpė Biblijos epizodas iš Apreiškimo Jonui (14: 19–20).

Taigi, pirmajame romano leidime Steinbeckas knygos pabaigoje nurodo jos pavadinimo šaltinį, taip įkraudamas jį dviem reikšmėmis, atliepiančiomis du romano pasakojimo lygmenis: nuskriaustųjų rūstybė realistinio pasakojimo lygmenyje ir Dievo rūstybė per aliuzijas kuriamo pasakojimo lygmenyje. Akivaizdu, kad originale pavadinimas (ir kūrinys) turi platesnį reikšmių ir perskaitymų potencialą, kad kūrinys nebuvo vien revoliucinis manifestas, kaip interpretuoja sovietmečio literatūros kritika.

Ideologinės cenzūros presas: kokią tiesą turi sakyti rašytojas ar literatūros kritikas?

1948-iaisiais, kai Steinbeckas pagal sąjungininkų mainų programą atvyko pažintinio vizito į Sovietų Sąjungą, jam buvo organizuotas susitikimas su Maskvos rašytojais. Paklaustas, ką ketinąs viešnagės metu nuveikti, Steinbeckas atsakęs, kad norėtų pažinti paprastus rusų žmones ir apie juos parašyti tiesą. Tuomet atsistojo stalo gale sėdėjęs vyriškis ir tarė: „Bet tiesų būna įvairių, o mes turime sakyti tokią tiesą, kuri gerintų Amerikos ir Rusijos žmonių santykius“ (Tuttleton 1965: 86).

Šis epizodas gerai apibūdina sovietų instrumentinį požiūrį į literatūrą kaip į ideologijos tarnaitę. Manychiau, kad 1947 m. lietuviško vertimo pavadinimo pakeitimas į „Rūstybės kekes“ buvo ideologiškai motyvuotas, nes raktas į daugiaprasmiškesnę interpretaciją per biblinį įvaizdį buvo padėtas į stalčių, toliau nuo akių, paryškinant į kovą kylančios darbo klasės rūstybę. Šis savaime puikus kūrinys tiko sovietinei propagandai apie baisią liaudies padėtį kapitalizme, ypač deramai sufokusavus žiūros kampą. Pagal romaną sukurtą 1940 m. Johno Fordo filmą *The Grapes of Wrath* Sovietų Sąjungos Kino ministerijos ideologai 1948 m. siūlė leisti rodyti sovietų žiūrovui kaip atskleidžiantį tikrąjį Amerikos veidą; filmas pervadintas pavadinimu *Doroga bedstvij* („Vargo kelias“) (Knight 2017:138).

Tikslingą pastangą prigesinti krikščionišką simboliką rodo ir vėlesnių rusiškų romano perleidimų (pvz., 1957 m., 1987 m.) įvadiniai straipsniai. Juose biblinės aliuzijos romane neminimos, straipsnių autoriai nepadedą skaitytojui atverti šį naratyvo lygmenį, taip siaurindami romano suvokimo galimybes. Ir suprantama, nes sovietų ideologų požiūriu, „krikščioniškasis „socializmas“ yra itin priešiškas darbininkų socialistiniam judėjimui, sukurtas bažnyčios ir reakcinės buržuazijos kovai su socializmu“ (Šeinman 1940: 18). Kaip pažymi Doughherty (1962: 226), be krikščioniškos simbolikos, romanas yra ir „stipriai papirintas naiviu ir sentimentaliu marksizmu“ (klasių kova, išnaudojimas, liaudis ir pan.). Šis dėmuo rusiškuose paratekstuose itin pabrėžiamas. Tokia selektyvaus nutylėjimo taktika laikytina dar viena cenzūros apraiška.

1947 m. lietuviškas vertimas yra be jokio parateksto, vairuojančio skaitytoją į vienintelį teisingą perskaitymą. Nuo 1948 m. Lietuvoje cenzūrai tolydžio stiprėjant, tinkamo parateksto nebuvimą ideologiniai prievaizdai įvardija kaip labai rimtą ideologinį lietuviškos leidybos trūkumą (Afanaseva et al. 1998: 45–46). 1964 m. lietuvių kalba pasirodė kitas Steinbecko romanas „Mūsų nerimo žiema“, jau lydimas kelių puslapių vertėjos Lilijos Vanagienės pabaigos žodžio apie autorių. Šiame romane taip pat yra bibliinių citatų, jos vertime nepraleistos, tačiau nei straipsnyje, nei išnašose neminimos ir nekomentuojamos. 1987 m. to paties romano perleidimas išeina be lydinčio parateksto. Galbūt parateksto nebuvimą lietuviškuose vertimuose galima traktuoti ir kaip nenorą teikti atrinktą vienpusišką informaciją pagal sovietų klišes: nėra lydinčio straipsnio, nėra ir propagandos.

Išvada

Sovietmečiu, kai informacija apie Vakarų rašytojus buvo kruopščiai atrenkama ir ribojama, Steinbecko romano pavadinimo modifikavimas 1947 m. vertime į lietuvių kalbą, nepasirenkant tikslaus pažodinio vertimo ir biblinio įvaizdžio, panaikino pavadinime užkoduotą dviprasmiškumą ir daugiareikšmį tekstą kreipė į sovietams parankesnius ideologinius interpretacinius bėgius.

Beje, nepriklausomoje Lietuvoje leidžiant naują šio romano vertimą (vertė Gabrielė Gailiūtė-Bernotienė, 2021, Jotema), paliktas tas pats romano pavadinimas. Aišku, tai nesusiję su cenzūra. Galbūt paliekant precedentinį vertimo pavadinimą siekta užtikrinti kūrinio atpažįstamumą, galbūt tas sovietmečio laikų pavadinimas per daugelį metų taip įsitvirtino skaitytojų sąmonėje ir tekstuose apie literatūrą, kad tiesiog nepagalvota, kad buvo galima versti taip, kaip parašė Steinbeckas – išsaugant pavadinime žodį „vynuogės“, rašytojui ir romanui svarbų simbolį.

1947 m. Steinbecko romano vertimas radosi okupuotoje Lietuvoje aktyviai vykdomos ateizacijos, kovos prieš Bažnyčią ir religiją, nuožmaus valstybinio institucinio spaudimo sąlygomis, eksplacitiškai išrašytų taisyklių kontekste, už kurių nesilaikymą buvo griežtai baudžiama (nuo darbo netekimo iki tremties) (Valentinavičienė 2024c). Būtent šis politinis kontekstas leidžia romano pavadinimo modifikaciją vertime traktuoti kaip ideologinę korekciją ir sovietinės cenzūros atvejį.

Šaltiniai

- Steinbeck, John. 1939. *The Grapes of Wrath*. The Viking Press, New York.
- Steinbek, Džon. 1940. *Grozėja gneva*. Vertė N. Volžina. Gosizdat, Moskva.
- Steinbeck, John. 1946. *Rūstybės kekės / Rūstybės vynuogės* (vertimo rankraštis). Vertė Karolis Vairas-Račkauskas.
- Steinbeck, John. 1946. *Rūstybės vynuogės*. (vertimo mašinraštis). Vertė Karolis Vairas-Račkauskas.

- Steinbeck, John. 1947. *Rūstybės kekės*. Vertė K.[arolis] Vairas-Račkauskas, VGLL.
- Steinbeck, John. 1964. *Mūsų nerimo žiema*. Vertė L.[ilija] Vanagienė. Vaga.
- Steinbeck, John. 1987. *Mūsų Nerimo žiema*. Vertė L.[ilija] Vanagienė. Vaga.
- Steinbeck, John. 2021. *Rūstybės kekės*. Vertė Gabrielė Gailiūtė Bernotienė. Jotema.

Literatūra:

- Afanaseva, E., V. Afani, L. Veličanskaja, Z. Vodopjanova, E. Kočubej (sostav.). 1998. Ideologičeskije komisii CK KPSS. 1958–1964: Dokumenty. Moskva: ROSSPEN.
- Anisimov, I. 1940. Posleslovije. In *Steinbek, Džon. Grozdja gneva* (vertė N. Volžina). Moskva: Gosizdat. 499–503.
- Balašov P. 1940. Pevets narodnovo gneva. *Novy Mir* 10. 200–216.
- Carpenter, Frederic I. 1941. The Philosophical Joals. *College English* 2 (4). 315–325. <https://doi.org/10.2307/370490>.
- Cannon, Gerard. 1962. The Pauline Apostleship of Tom Joad. *College English* 24 (3). 222–224. <https://doi.org/10.2307/373292>.
- Crockett, H. Kelly. 1962. The Bible and the Grapes of Wrath. *College English*, vol. 24 (3). 193–199. *JSTOR*, <https://doi.org/10.2307/373284>.
- Dougherty, Charles T. 1962. The Christ-Figure in the Grapes of Wrath. *College English*, vol. 24 (3). 224–226. *JSTOR*, <https://doi.org/10.2307/373293>.
- Gilmor, Alec. 2001. John Steinbeck. In *The Expository Times*, 112/6 (March 2001). 192–196. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/001452460111200603>.
- Goldstone, Adrian H. 1974. John Steinbeck: A Bibliographical Catalogue of the Adrian H. Goldstone Collection. University of Texas at Austin.
- Griffith, Raymond. 1972. *Dissonant Symphony: Multilevel Duality in the Fiction of John Steinbeck*. Dissertations. 1185. https://ecommons.luc.edu/luc_diss/1185.
- Han, John J. 2005. Jesus as a Cultural Hero: Steinbeck's Use of the Christ Figure in 'The Grapes of Wrath'. *The Steinbeck Review* 2 (1). 25–36. <http://www.jstor.org/stable/41581964>.
- Hauck, Richard B. 170. The Comic Christ and the Modern Reader. *College English* 31 (5). 498–506. <https://doi.org/10.2307/374064>.
- Izakov, B. 1957. Predislovije [„Pratarmė“]. In J. Steinbeck. *Grozdja gneva*. Moskva: Gosudarstvennoje izdatelstvo chudožestvennoj literatury. 5–8.
- Keršytė, Nijolė. 2024. Cenzūra kaip ideologijos gynybinis pamušalas. In *Vertimas ir cenzūra sovietinės ideologijos sąlygomis. Lietuva, 1940–1990*, sud. Nijolė Maskaliūnienė ir Ingrida Tatolytė. Vilniaus universiteto leidykla. 37–162.
- Kmita, Rimantas (sud.). 2015. *Nevienareikšmės situacijos. Pokalbiai apie sovietmečio literatūros lauką*. LLTI.
- Knight, Claire. 2017. Enemy Films on Soviet Screens: Trophy Films during the Early Cold War, 1947–1952. *Kritika* 18 (1). Slavica Publishers. 125–150.
- Kuosaitė, Elena. 1966. Steinbeko realizmo ypatumai romane „Rūstybės kekės“. *Lietuvos TSRS aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Literatūra IX*. 227–243.
- Lisca, Peter. 1957. The Grapes of Wrath as Fiction. *PMLA* 72 (1). 296–309. <https://doi.org/10.2307/460231>.

- Lisca, Peter. 1958. *The Wide World of John Steinbeck*. Brunswick: Rutgers University Press.
- Lončar Vujnovič, Mirjana, and Ana Andrejevič. 2012. Theme and Symbolism in Steinbeck's *The Grapes of Wrath*. In *Zbornik radova Filozovskog fakulteta Univerziteta i Prištini XLII* (1), Kosovska Mitrovica. 311–330.
- Maskaliūnienė, Nijolė ir Ingrida Tatolytė. 2024a. Daugiatinklė leidybos lauko aplinka. In *Vertimas ir cenzūra sovietinės ideologijos sąlygomis. Lietuva, 1940–1990*, sud. Nijolė Maskaliūnienė ir Ingrida Tatolytė. Vilniaus universiteto leidykla. 201–225.
- Maskaliūnienė, Nijolė ir Ingrida Tatolytė. 2024b. Vertimo cenzūros pėdsakais. In *Vertimas ir cenzūra sovietinės ideologijos sąlygomis. Lietuva, 1940–1990*, sud. Nijolė Maskaliūnienė ir Ingrida Tatolytė. Vilniaus universiteto leidykla. 459–464.
- Merkle, Denis. 2010. Censorship. In *Handbook of Translation Studies*. Volume 1, edited by Yves Gambier and Luc Van Doorslaer. Amsterdam: John Benjamins. 18–21.
- McPherson, William. 2020. *John Steinbeck: From Salinas to Stockholm*. Standord, California: Stanford University Libraries.
- McCoppin, Rachel. 2013. The Many Faces of Jesus in Steinbeck's 'The Grapes of Wrath'. *Studies in the Literary Imagination*, vol. 46 (2), fall. 35+. *Gale Academic OneFile*, link.gale.com/apps/doc/A405013012/AONE?u=anon-3f25096&sid=googleScholar&xid=392dc4db. (Accessed 5 November 2023).
- Morsberger, Robert E. 2003. Steinbeck and Censorship. Pomona: California State Polytechnic University. 29–35. <https://scholarworks.calstate.edu/downloads/x633f329w>.
- Muliarčik, A. 1987. Džon Steinbek – socialnyj romanist. *Džon Steinbek, Grozdja gneva; Zima trevogi našej*. „Pravda“, Moskva. 3–16.
- Rombold, Tamara. 1987. Biblical Inversion in 'The Grapes of Wrath'. *College Literature* 14 (2). 146–166. <http://www.jstor.org/stable/25111734>.
- Sėdaitytė, Edita. 2017. Sovietinės cenzūros istoriografija: pagrindinės tyrimų kryptys ir cenzūros sampratos. *Knygotyra* 69. 84–102. <https://doi.org/10.15388/kn.v69i0.10944>.
- Shockley, Martin. 1956. Christian symbolism in 'The Grapes of Wrath'. *College English* 18 (2), Nov. <https://www.jstor.org/stable/372506>.
- Slade, Leonard A. 1968. The Use of Biblical Allusions in 'The Grapes of Wrath'. *CLA Journal* 11 (3): 241–247. <http://www.jstor.org/stable/44328273>.
- Streikus, Arūnas. 2018. *Minties kolektyvizacija. Cenzūra sovietų Lietuvoje*. Naujasis Židinyš-Aidai.
- Šeinman, M. 1940. Christjanskij socializm. *Antireligioznik* 1940 (Maj-Ijun), naučno-metodičeskij žurnal.
- Tuttleton, James W. 1965. Steinbeck in Russia: The Rhetoric of Praise and Blame. *Modern Fiction Studies*, Spring 1965, vol. 11 (1). Johns Hopkins University Press. 79–89.
- Valentinavičienė, Daina. 2024a. Religinė cenzūra, arba kokių svečių nesulaukė Hiavata? In *Vertimas ir cenzūra sovietinės ideologijos sąlygomis. Lietuva, 1940–1990*, sud. Nijolė Maskaliūnienė ir Ingrida Tatolytė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 330–352.
- Valentinavičienė, Daina. 2024b. Verstinės grožinės knygos – antireliginio fronto kariai. In *Vertimas ir cenzūra sovietinės ideologijos sąlygomis. Lietuva, 1940–1990*, sud. Nijolė Maskaliūnienė ir Ingrida Tatolytė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 379–388.
- Valentinavičienė, Daina. 2024c. Religinė cenzūra. „Robinzono Kruzo“ lietuviško vertimo nuotyčiai sovietmečiu. In *Vertimas ir cenzūra sovietinės ideologijos sąlygomis. Lietuva, 1940–1990*, sud. Nijolė Maskaliūnienė ir Ingrida Tatolytė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 353–378.